

'Ongelofelijk. Niemand schrijft geschiedenis zoals hij'
Andrew Roberts, auteur van *Wereld in vlammen* en *Legendarische veldheren*

DE EERSTE WERELDOORLOG

Een beknopte geschiedenis

Norman Stone

De Eerste Wereldoorlog

Norman Stone

De Eerste Wereldoorlog

Een beknopte geschiedenis

Omniboek

© Uitgeverij Omniboek, 2013
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.uitgeverijomniboek.nl

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *World War One: A Short History* bij Allen Lane in 2007.

© Norman Stone, 2007
Vertaling Geraldine Damstra (Littera Scripta)/Joris Verheijen
Omslagontwerp Garage BNO
Opmaak binnenwerk GBU grafici

De rechten van de Nederlandse vertaling berusten bij Uitgeverij Omniboek

ISBN 978 90 5977 929 7
ISBN e-book 978 90 5977 930 3
NUR 689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

1:	De oorlog breekt uit	6
2:	1914	32
3:	1915	60
4:	1916	86
5:	1917	108
6:	1918	146
7:	Het naspel	172
	<i>Kaarten</i>	180
	<i>Bronvermelding</i>	192
	<i>Register</i>	200

Hoofdstuk 1

De oorlog breekt uit

*Er moest een oorlog uitgelokt
worden, en de moord op de
aartshertog was de perfecte
gelegenheid*

*Franz Ferdinand en zijn vrouw verlaten het
stadhuis, vijf minuten voor de aanslag.*

Het eerste ooit op film vastgelegde diplomatieke verdrag werd ondertekend in de Wit-Russische stad Brest-Litovsk, in de vroege uren van 9 februari 1918. De onderhandelingen die ertoe hadden geleid waren surrealistisch te noemen. In de zaal van een indrukwekkend huis, ooit een club voor Russische officieren, zaten aan de ene kant de vertegenwoordigers van Duitsland en zijn bondgenoten: prins Leopold van Beieren, de schoonzoon van de Oostenrijkse keizer, in het uniform van een veldmaarschalk; Middeuropese aristocraten, die hooghartig achteroverleunden in hun smokings; een Turkse generaal; een Bulgaarse kolonel. Aan de andere kant zaten vertegenwoordigers van een nieuwe staat, die al snel de Russische Socialistische Federatieve Sovjetrepubliek zou gaan heten: wat Joodse intellectuelen, maar ook anderen, zoals een zekere mevrouw Bitsenko, die net was vrijgelaten uit een Siberische gevangenis voor het vermoorden van een gouverneur-generaal; een 'afgevaardigde van de boerenstand', die op het laatste moment van de straat was geplukt in de Russische hoofdstad om als excuusboer te dienen (en die begrijpelijkerwijs veel dronk); en diverse Russen van de oude garde, een admiraal en een paar stafofficieren, die waren meegebracht omdat ze bekend waren met de finesses van het beëindigen van een oorlog en het evacueren van een frontlinie (een van hen hield een dagboek bij vol zwarte humor). Allemaal deden ze hun best om goed op de film te komen. Het was eindelijk vrede. De Eerste Wereldoorlog had zich bijna vier jaar voortgesleept, miljoenen slachtoffers geëist en een Europese beschaving verwoest die, voor het uitbreken van de oorlog in 1914, de trots van de wereld was geweest. De oorlog had het tsaristische Rusland geruïneerd. De bolsjewieken hadden hun revolutionaire machtsovername in november 1917 op touw gezet. Ze hadden vrede beloofd en dat kregen ze nu, in Brest-Litovsk – maar op Duitse voorwaarden.

De bepalingen van het Verdrag van Brest-Litovsk waren heel

geraffineerd. De Duitsers namen niet veel territorium in bezit. Ze stelden wel dat de volkeren van West-Rusland en de Kaukasus zich nu onafhankelijk mochten verklaren. Dat resulteerde in grenzen die opvallend sterk leken op die van vandaag. De Baltische staten (inclusief Finland) begonnen alvast aan een schaduwbestaan, net als de Kaukasische staten. Het grootste voorbeeld was de Oekraïne, die zich uitstreckte van Midden-Europa bijna tot aan de Wolga. Het land bezat een bevolking van veertig miljoen en driekwart van alle kolen en ijzer van het hele Russische Rijk. Met Oekraïense vertegenwoordigers (doctorandussen in vormeloze pakken plus een paar opportunistische bankiers, die de taal niet spraken en die, zoals Flaubert over dat slag zei, desnoods wilden betalen om zichzelf maar te kunnen verkopen) ondertekenden de Duitsers het gefilmde verdrag op 9 februari. Het verdrag met de bolsjewieken volgde op 3 maart.

Met de Oekraïne erbij staat Rusland gelijk aan de Verenigde Staten; zonder is Rusland een soort van Canada – voornamelijk sneeuw. Deze verschillende Brest-Litovsk-staten zouden weer opduiken bij het uiteenvallen van de Sovjet-Unie. In 1918 waren het Duitse satellieten: zo kon het bijvoorbeeld gebeuren dat een hertog van Urach ‘Grootvorst Mindaugas II’ van Litouwen werd, of dat een vorst van Hesse werd klaargestoomd om over Finland te heersen. Tegenwoordig speelt Duitsland de hoofdrol in al die landen, maar er is een enorm verschil: destijds mikte het op een wereldrijk, maar nu, in alliantie met het westen, heeft het niet meer zulke doelen – eerder het tegenovergestelde: het probleem is om Duitsland zover te krijgen dat het met vertrouwen zijn rol op het wereldtoneel speelt. De meest gesproken taal is nu Engels, en niet het Duits dat in 1918 iedereen geacht werd te spreken. Het moderne Europa is Brest-Litovsk met een menselijk gezicht, al waren er een Tweede Wereldoorlog en een Engels-Amerikaanse bezetting van Duitsland voor nodig om dat te bereiken.

Er was veel te zeggen voor een Duits Europa. Het land had zich gemanifesteerd als de grootste macht in 1871, toen het onder kanselier Bismarck Frankrijk had verslagen, en sindsdien was het niet stil blijven staan. In 1914 was Berlijn het Athene van de wereld, een plek waar je naartoe ging als je echt iets wilde leren – natuurkunde, filosofie, muziek, techniek (de termen ‘hertz’, ‘röntgen’, ‘mach’ en ‘diesel’ wijzen allemaal naar die tijd terug en naar de ontdekkingen waarop de moderne wereld is gegrondvest). Drie leden van het Britse kabinet dat in 1914 ten oorlog trok hadden aan Duitse universiteiten gestudeerd, en de minister van Oorlog had ooit nog Schopenhauer vertaald. Dat gold ook voor veel van de Russisch-Joodse bolsjewieken, die de Duitsers in en na Brest-Litovsk tegenkwamen. Het vernuft van de Duitse scheikundigen en ingenieurs kende geen grenzen. De asmogendheden kwamen dicht bij een overwinning op de bergachtige wegen van het Italiaanse front, omdat Ferdinand Porsche voor dat doel de vierwielaandrijving uitvond (later kwam hij met de Volkswagen en nog veel meer).¹ In 1914 staken de grote schoorstenen van het Ruhrgebied en het industriële Saksen overal bovenuit, zoals eerder die in Manchester hadden gedaan. Er was geen twijfel over dat Duitsland een verbluffende oorlogsinspanning had verricht, zoals Churchill erkende, met overwinningen zoals de slag bij Caporetto tegen de Italianen in 1917 of het maartoffensief van 1918 tegen de Britten, sterke staaltjes waar de ploetersaars aan de geallieerde kant alleen van konden dromen.

Het idee van een Duits Europa leek ook zinnig in de praktijk. Ook in dat opzicht is er een spookachtige overeenkomst met de tegenwoordige tijd. Een Europese economische ruimte, beschermd tegen Britse of Amerikaanse concurrentie, die zou kunnen reke-

1 Heinz von Lichem, *Krieg in den Alpen 1915-1918*, Augsburg 1993, deel 3, blz. 179 e.v.

nen op het erts van Zweden en Frankrijk, de kolen- en staalindustrie van Duitsland, en met uitlopers tot in Noord-Afrika en zelfs Bagdad, waar olie al van belang was geworden: waarom niet? In 1915 schreef een van de verlichtste Duitsers, Friedrich Naumann, een bestseller getiteld *Mitteleuropa*, waarin hij niet zozeer opriep tot een Duits Rijk als wel tot een soort van Germaans gemenebest: Berlijn zou een leidende rol moeten vervullen voor de verschillende kleinere volkeren ten zuiden en ten oosten van Duitsland, waar er veel van waren. Deze volkeren, van wie de Polen de grootste groep vormden, waren opgeslokt door de historische rijken van Oostenrijk, Rusland en Turkije; er waren alleen al miljoenen Polen in Duitsland. Onder de meesten van hen ontstonden nationalistische bewegingen, die een bedreiging gingen vormen voor het bestaan van Oostenrijk en Turkije zelf.

Vanuit Berlijns perspectief kregen deze niet-Duitse volkeren te veel hun zin. De Oostenrijkers gaven zo veel geld uit om de nationalisten af te kopen dat er niet genoeg over was voor de levensaders van de macht. Dat bleek vooral bij het leger, dat tien keer zo groot was als het Britse, maar het met een kleiner budget moest doen. Als Oostenrijk vakkundig bestuurd werd, met een vleugje Pruisische efficiëntie, zouden zulke problemen verdwijnen. In een Germaans *Mitteleuropa*, was de gedachte, zouden deze mindere volkeren, die in cultureel opzicht toch al zo veel aan Duitsland te danken hadden, wel in het gareel worden gebracht. Sinds 1879 was er een Oostenrijks-Duitse alliantie geweest. Naumann wilde er economische handen en voeten aan geven. Andere Duitsers hadden een dwingender aanpak in gedachten.

Het vertrouwen van deze Duitsers groeide naarmate de industrie bloeide, en al snel steeg het succes naar hun hoofden. Bismarck was voorzichtig geweest: hij beseftte dat een sterk Duitsland in het centrum al zijn burens tegen zich zou kunnen verenigen. Maar er was een nieuwe generatie in opkomst, die vol was

van zichzelf. Het symbolische boegbeeld was een nieuwe, jonge keizer, keizer Wilhelm II, die de troon besteeg in 1889. Zijn model was Engeland. Dat was ontzagwekkend rijk, met een enorm overzees imperium. Engeland was conservatief waar het zijn eeuwenoude instellingen betrof, maar het was ook voortvarend en zijn industrieën waren verantwoordelijk voor een groot deel van de wereldhandel. Over het geheel werd zijn positie beschermd door een enorme vloot. Waarom zou Duitsland niet een vergelijkbaar overzees rijk kunnen verwerven? Onder Wilhelm II werden de Duitse macht en de miskleunende realisatie ervan een probleem – hét probleem – voor heel Europa.

Op het vasteland bestond er al een rivaliteit met Frankrijk. Een oorzaak daarvoor lag in het recente verleden: bij Bismarcks grote overwinning van 1871 had het nieuwe Duitsland de oostelijke provincies Elzas en Lotharingen geannexeerd. Maar die rivaliteit ging nog verder terug, tot de zeventiende eeuw, toen Frankrijk Europa had overheerst en de verdeeldheid van Duitsland in ruziënde staten en staatjes in stand had gehouden. Boven op die Frans-Duitse rivaliteit kwam nóg een gespannen relatie. Bismarck had er zorgvuldig voor gewaakt Rusland niet van zich te vervreemden, en er was een goede verstandhouding tussen Berlijn en Sint-Petersburg, deels vanuit de solidariteit die er in het algemeen tussen monarchen bestond, deels omdat ze allebei een stuk Polen hadden opgeslokt dat niet zo makkelijk te verteren bleek.

Maar er kwam een nieuwe machtsfactor opzetten in de late negentiende eeuw, naarmate het Turkse Rijk in Europa zwakker werd. Oostenrijk, een Duitse bondgenoot, had grote belangen op de Balkan, en Rusland ook: er kwamen Oostenrijks-Russische botsingen, en de evenwichtsoefening van Bismarck werd steeds moeilijker vol te houden. Gefrustreerd over het uitblijven van Duitse steun richtten de Russen zich op Frankrijk, dat sowieso geld overhad voor buitenlandse investeringen, waar het Duitse

geld in eigen land bleef.² Tegen 1894 waren Frankrijk en Rusland tot een formele alliantie gekomen. De zaken kwamen nog veel gecompliceerder te liggen toen Duitsland aanspraken maakte op de wereldmacht en een grote vloot begon te bouwen.

In 1900 leek de niet-Europese wereld uiteen te vallen. India en Afrika waren in Europese handen gevallen; China en Turkije leken de ineensstorting nabij en de Duitsers wilden hun slag slaan. Toen kozen ze voor een totaal verkeerde aanpak, en de generatie die rond 1890 de volwassenheid bereikte heeft veel om zich voor te verantwoorden. Het laatste dat Duitsland nodig had was een conflict met Groot-Brittannië; en de grootste vergissing van de twintigste eeuw was toen Duitsland een vloot bouwde om dat conflict te beslissen. Op de een of andere manier verenigde die zaak al wat er aan kwaliteiten in Duitsland rondliep.

Max Weber is een van de meest gerespecteerde sociologen, en zijn talenten waren onbegrensd: talen, recht, geschiedenis, filosofie, zelfs de statistieken van Poolse boeren die Pruisisch land opkochten. In 1895, toen hij een leerstoel mocht bekleden aan de universiteit van Freiburg, gaf hij een inaugurele rede waar veel ruchtbaarheid aan werd gegeven. Hij was opmerkelijk jong voor zo'n betrekking – niet veel ouder dan dertig. De professor (die zich had teruggetrokken uit het Pan-Duitse Verbond omdat hij het niet nationalistisch genoeg vond) stak een betoog af dat nu pure wartaal lijkt, nog onzinniger dan Hitler: dat Engeland geen sociale problemen heeft omdat het rijk is; dat het rijk is vanwege zijn imperium; dat het ongewenste elementen – Ieren, proletariërs enzovoort – simpelweg exporteert, omdat het die kan dumpen in gebieden als Australië; die leveren weer goedkope grondstoffen op en een beheerste markt; daardoor heeft het land goed-

2 Dat de Fransen geld overhadden was omdat hun bevolking, vrijwel als enige in het Europa van die tijd, nauwelijks groeide tussen 1870 en 1914. Zij die geen kinderen kregen, gingen fanatiek sparen.

koop voedsel en is er geen werkloosheid; en dat Engeland zo'n imperium is omdat het een grote vloot heeft. Duitsland heeft ook zijn ongewenste elementen – Polen, proletariërs enzovoort – en die moet het ook in koloniën dumpen; een vloot is daarom een goed idee; Engeland zou een Duits imperium wel accepteren als de Duitse vloot groot genoeg zou zijn om in een zeeslag de Engelse vloot ernstige schade toe te brengen voordat die zelf zonk; dat zou betekenen dat de Britten bij de volgende grote zeeslag te weinig schepen zouden hebben en het zouden afleggen tegen de Fransen of de Russen.

Zijn woorden werden met enthousiasme door het publiek ingedronken. Het is een van de stompzinnigste documenten die ooit door een schrander mens zijn opgesteld en nauwelijks de moeite waard om zelfs maar de draak mee te steken. Elke stap in de rede-nering was fout, te beginnen met de aanname dat de Britten weinig sociale problemen hadden: er waren er waarschijnlijk juist minder geweest als de kosten van het imperium niet zo hoog waren geweest. Tegen het einde van het Europese imperialisme, in de jaren zeventig, was het armste land van het hele continent Portugal, dat aan het hoofd van een enorm Afrikaans rijk stond. De rijkste landen waren Zweden, dat zijn enige kolonie in het Caraïbisch gebied al lang had afgestoten, en Zwitserland, dat nog nooit een rijk had gehad.

Moreel besef had Weber wel.³ Toen hij zag hoe zijn jonge

3 Het was natuurlijk waar dat het imperialisme de imperialisten zelf en hun academische aanhangers verrijkte, maar de kosten waren astronomisch en dat zag Weber zelf ook in. Na zijn oratie werd hij een volksheld en trok de aandacht van een uiterst slimme vrouw, die hem een wereld liet zien waar hij geen weet van had. Hij was het grootste deel van de tijd zwaar overspannen en lijkt daarvan te hebben geleerd dat doktoren en professoren niet echt een monopolie op wijsheid hebben. Hij werd volwassen. In 1914 ondertekenden bijna alle ongeveer duizend grote namen van het Duitse culturele leven een 'petitie van de intellectuelen' die in de trant van Webers inaugurele rede was opgesteld. Weber werd een verpleger aan het westfront. Zie Joachim Radkau, *Max Weber: die Leidenschaft des Denkens*, München 2005, blz. 215-233 en 548 e.v.

studenten in 1914 werden neergemaaid, weigerde hij zich te voegen bij het koor van professoren dat de nationale zaak aanmoedigde. Maar hij en zijn soortgenoten waren de jongere generatie wel voorgegaan op een fataal pad. Duitsland produceerde een vloot die een derde van de defensiebegroting voor zich opeiste. Het landleger kreeg minder geld en was niet berekend op de tweefrontenoorlog die een gevolg zou zijn van de Frans-Russische alliantie. Door geldgebrek werd maar de helft van het aantal jonge mannen aangenomen dat opgeleid had kunnen worden: meer konden er simpelweg niet gevoed en gekleed worden. De rest werd van dienst vrijgesteld, en in 1914 was het Duitse landleger nauwelijks groter dan het Franse, terwijl de totale Franse bevolking in 1914 met veertig miljoen ver achterbleef bij de vijfenzestig miljoen Duitsers.

De Duitse slagschepen waren op zich goed gebouwd, maar er waren er veel te weinig en ze waren hopeloos kwetsbaar. Ze brachten bijna heel de Eerste Wereldoorlog in de haven door, totdat aan het einde, met het schrikbeeld van zinloze offers voor ogen, de bemanning begon te muiten en heel het Duitse Rijk te gronde richtte. De vloot had wel het voordeel dat hij puur ontworpen was om de Noordzee over te steken: de schepen hoefden niet de ladingen kolen mee te slepen die de wereldwijde Britse oorlogsschepen nodig hadden, en konden zich dus zwaarder bepantseren. Dit was zo'n opzichtige chantage dat het de Britten tot een aanzienlijke inspanning dreef: niet alleen overtroffen ze de Duitsers met een bijna dubbel aantal aan gebouwde schepen, maar ze maakten ook defensieve afspraken met Frankrijk en Rusland. Daar hoorden koloniale onderhandelingen bij. Ze gaven de Fransen de vrije hand in Marokko in ruil voor de macht in Egypte (in het kader van de *Entente Cordiale*) en deelden Perzië op met de Russen in 1907. Er waren informele afspraken over samenwerking op zee, als er problemen zouden komen. Op al deze stap-

pen reageerden de Duitsers met blunders en miskleunen: in 1905 eisten ze een stukje op van het verwaarloosde Marokko, in 1909 moedigden ze de lichtzinnige Oostenrijkse agressie op de Balkan aan en in 1911 stuurden ze een kanonneerboot naar Marokko. Dit sabelgerinkel viel meestal wel goed bij de publieke opinie in eigen land, maar droeg bij aan een sfeer van internationale crisis. Tegen 1914 had een afgezant van de Amerikaanse president het over dolgedraaid militarisme.

Rond die tijd manifesteerde zich een verschijnsel waar de wereld sindsdien mee heeft moeten leven. President Eisenhower vond er in de jaren zestig van de vorige eeuw de juiste term voor: 'het militair-industriële complex'. De oorlogsindustrie werd het machtigste onderdeel van de hele economie. Ze bood werk aan duizenden of zelfs miljoenen, slokte een groot deel van de begroting op en stimuleerde allerlei activiteiten die er zijdelings mee verwant waren, tot en met het schrijven van columns in kranten. Daarnaast was de oorlogsindustrie het toneel van onnavolgbare veranderingen: wat een krankzinnige geldverspilling leek te zijn, kon essentieel blijken (vliegtuigen zijn het voor de hand liggende voorbeeld); investeringen die voor iedereen vanzelfsprekend waren, bleken soms witte olifanten te zijn (hiervan zijn forten het sprekendste voorbeeld). Technologie werd duur en onvoorspelbaar, en tegen 1911 was er een wapenwedloop ontstaan. In die tijd was de bewapening van elk willekeurig land een excuus om de bewapening van elk ander land te vergroten. Er waren crises op de Middellandse Zee en op de Balkan, die maakten dat elk land zich kwetsbaar ging voelen. Toen Duitsland die kanonneerboot in de zomer van 1911 naar Marokko stuurde, was het alsof de haan van een geweer gespannen werd. Maar de vinger aan de trekker was opmerkelijk genoeg die van Italië.

Als er toch stukken Turks territorium verdeeld gingen worden, waarom zou Italië dan niet een graantje kunnen meepikken?

De Britten hadden Egypte overgenomen, de Fransen Noord-Afrika. Italiaanse imperiumbouwers keken naar de rest en trokken ten strijde. Het is een vreemd gegeven van de moderne Europese geschiedenis dat Italië de zwakste was van de grote mogendheden en toch de problemen meermalen op de spits dreef: zonder Cavour geen Bismarck, zonder Mussolini geen Hitler.⁴ Nu begon Italië aan de reeks van gebeurtenissen die leidden tot de oorlog in 1914. Wetend dat de Britten, Fransen en Duitsers niet zouden reageren vanwege de crisis in Marokko, viel Italië het Ottomaanse Turkije aan en probeerde Libië in te nemen. De Turken waren te zwak en hadden sowieso geen schepen om zelfs maar de eilanden voor de Anatolische kust te verdedigen, die de Italianen in bezit namen. Het vooruitzicht van een Ottomaanse ineenstorting maakte dat de verschillende Balkanstaten in eerste instantie besloten om hun belangen duidelijk te maken. Ze sloten een alliantie, vielen aan in 1912, behaalden de overwinning in een paar weken en verjoegen het Ottomaanse leger van de Balkan. Daarna raakten ze in een tweede Balkanoorlog (1913) onderling verdeeld en begonnen weer te vechten. De Turken slaagden erin zich te herstellen, maar de overwinnaars waren Servië, dat nauw samenwerkte met Rusland, en Griekenland, dat nauw samenwerkte met Groot-Brittannië.

Toen China tien jaar eerder uiteenviel, waren de grote mogendheden ook rivalen geweest, maar dat was alleen op zee. Als het Ottomaanse Rijk uiteenviel – en bijna niemand twijfelde daar nog aan – dan zou de rivaliteit dichterbij huis zijn en worden uitgevochten op het vasteland, met landlegers. Voor Rusland waren

4 Zelfs het idee om speciale hemden als basis voor een uniform te nemen had Hitler van Mussolini, die voor zwart had gekozen. Hitler kwam bij toeval uit op bruin, toen een partij tropenuniformen op de markt kwam. Ze waren bedoeld geweest voor het Duitse leger in Oost-Afrika en lagen in opslag in Zuidoost-Turkije, toen een ondernemende Oostenrijker er de hand op legde.

de straten tussen de Zwarte Zee en de Zee van Marmara, maar ook de Dardanellen tussen de Zee van Marmara en de Egeïsche Zee van vitaal belang: de luchtpijp van de Russische economie. Negentig procent van alle graanexport ging daardoorheen en er kwam nog veel meer binnen om de industrieën van Zuid-Rusland gaande te houden. Tijdens de Turks-Italiaanse Oorlog (1911-12) hadden de Turken de Dardanellen afgesloten. Toen had Zuid-Rusland meteen te kampen met economische obstipatie. Het was essentieel voor Rusland om de Straten veilig te stellen. Vroeg in 1914 dwongen de Entente-machten de Turken om aan de deels Armeense provincies van Oost-Anatolië een status te verlenen die dicht bij autonomie kwam. Samen met de gelijktijdige Engels-Franse belangstelling voor de Arabische provincies had dit makkelijk het einde van het Ottomaanse Rijk kunnen betekenen, als de christelijke Armeniërs Russische instrumenten waren geworden. Maar voordat het verdrag geratificeerd kon worden, openden de Turken een lijntje naar Berlijn.

Duitsland was de grote mogendheid die de Turken het minst bedreigde. Eerder het tegenovergestelde: de keizer wierp zichzelf op als een beschermheer van de islam en schonk de sultan een groots, Germaans treinstation aan de Aziatische kust van Istanbul als een teken van waardering en steun. Aan het einde van 1913 werd Liman von Sanders, een Duitse generaal (zoon van een bekeerde jood en daarom in de bekrompen visie van Berlijn geschikt voor de Oriënt), de facto commandant van een Ottomaans legerkorps, geplaatst aan de Straten tussen de Zwarte en de Egeïsche Zee. Er kwam een Russische tegenreactie, maar die kon niet voorkomen dat een Duitse militaire missie van een paar dozijn gespecialiseerde officieren naar Turkije werd gestuurd. De hoofdrolspeler in het nieuwe bewind in Istanbul was sowieso onmiskenbaar de man van de Duitsers: de Turkse generaal Enver Pasja, die bijna perfect Duits sprak en het soort van militaire daadkracht

vertoonde dat de Duitsers bewonderden. Hij en andere Jonge Turken kwamen over het algemeen van de Balkan en hadden uit de eerste hand geleerd hoe ‘natievorming’ daar plaatsvond: een nieuwe taal, militarisme, het uitdrijven van minderheden. Duitsland werkte op hen als een magneet, terwijl Frankrijk en Engeland de modellen waren voor hun politieke tegenstanders. Voor zolang als het duurde hadden Enver en zijn vrienden het tij mee, door de vertwijfeling die volgde op de Balkanoorlogen, en ze nodigden Liman von Sanders uit. Een Russische nachtmerrie was dat Duitsland de Straten in handen zou krijgen. Toen die Duitse militaire missie aankwam op het Sirkeci-station in december 1913, was het aftellen begonnen naar het uitbreken van de oorlog, acht maanden later.

Tegenover die Russische nachtmerrie stond een Duitse imperialistische droom. Of liever gezegd, een Midden-Europese droom, omdat Oostenrijk-Hongarije ook lang had gestreefd naar commerciële en politieke invloed in het Nabije Oosten, en de Oostenrijks-Hongaarse handel niet veel voor de Duitse onderdeelde. Een van de grote internationale rellen van de tijd was gegaan om een spoorweg met Duitse steun, die Berlijn en Bagdad verbond; het station dat de keizer cadeau gaf hoorde daarbij. Tegen 1914 was er een nieuwe Duitse ambassade in Istanbul gebouwd (die bekend kwam te staan als de ‘Vogelkooi’, door de protserige adelaars op het dak). Over de Bosporus keek de ambassade neer op het Dolmabahce-paleis, waar de machteloze sultan, die door Enver en de Jonge Turken als een meubelstuk werd behandeld, zich gebelgd verschuilde. Tot dan toe was de Russisch-Duitse rivaliteit nogal indirect gebleven, vanwege de lauwe Duitse steun voor Oostenrijk-Hongarije. Nu vond er een frontale botsing plaats, waarbij Ruslands vitaalste belangen op het spel stonden.

Dit gebeurde op een moment waarop de spanningen over de gehele linie al waren toegenomen. De wapenwedloop was

sinds 1911 versneld: het luchtruim was een nieuwe dimensie, er kwam een 'superslagschip', er werden meer soldaten opgeroepen, er werden meer strategische spoorwegen gebouwd. Turkije lag aan de grens van Europa, en als er diplomatieke crises waren, dan kregen legers (Oostenrijkse, Duitse, Russische) daarmee te maken. Voor 1914 was er een grote opbloei in de handel geweest en de regeringen hadden geld om uit te geven. Een bescheiden verhoging van de Duitse legeruitgaven in 1911 (om meer mannen op te leiden) lokte een Frans antwoord uit in 1912 (weer meer soldaten in het vredeslegioen), dat weer tot een nieuwe Duitse (en Oostenrijkse) verhoging leidde. In 1913 kwam de grote klapper: een 'groot programma' dat Rusland in een 'supermacht' moest veranderen. Met dat programma zou Rusland meer kanonnen dan Duitsland hebben gekregen. Het zou ook hebben betekend dat het Russische leger eindelijk meer dienstplichtige mannen had kunnen voeden, kleden en vervoeren dan het tot dan toe erg bescheiden aantal. Door geldtekort was het Russische leger niet groter dan het Duitse, ook al was de bevolking drie keer zo groot, had het aanzienlijk minder kanonnen en aanzienlijk minder strategische spoorwegen. Daar zou een dramatische verandering in komen. Tegen 1914 wreef Sir Arthur Nicolson, die de Britse ambassadeur in Sint-Petersburg was geweest, zich erover in zijn handen dat Engeland en Rusland in alliantie waren.

In Berlijn ontstond paniek. Het was in die dagen eenvoudig uit te vinden waar potentiële vijanden mee bezig waren. Troepen moesten over het spoor verplaatst worden, en aan de lengte van de perrons waren de vijandelijke oorlogsplannen zonder veel moeite af te lezen. Men werd niet beperkt in reizen of fotograferen. Een Oostenrijks-Hongaarse officier van de inlichtingendienst kon gewoon door Zuidwest-Rusland trekken, ook al stond in zijn paspoort als beroep 'officier van de algemene staf' vermeld. Als een perron verdacht lang was, op een afgelegen plek waar normaal

alleen boerenvrouwen met kippen onder hun armen uitstapten, betekende dat dat daar op een gegeven moment infanterie of cavalerie zou worden uitgeladen. Daarenboven hadden alle landen nu een parlement, waarvan de beraadslagingen werden vastgelegd en zelfs in de dagbladen te lezen stonden. Daardoor was het heel gemakkelijk voor Berlijn en Wenen om te weten dat de Russen in de lente van 1914 hun kersverse economische krachten in militaire zaken investeerden. De Duitse kanselier, Theobald von Bethmann Hollweg, had met eigen ogen de groeiende kracht van Rusland gezien, nu de munt door de goudstandaard werd gesteund en nu de spoorwegen op alle niveaus vraag en aanbod bij elkaar brachten. Technische bladen toonden de buitengewone vooruitgang in Rusland – een vrachtwagen won een Europese prijs voor een lange reis naar Riga, de theoretisch natuurkundige Tsiolkovski noteerde de vergelijkingen waarmee uiteindelijk de *Spoetnik*, de eerste door mensen gemaakte satelliet, buiten de atmosfeer van de aarde kon worden gebracht. Nog altijd is Sint-Petersburg de Europese hoofdstad van ‘wat had kunnen zijn’.

Bethmann Hollweg was intelligent genoeg om te beseffen dat Duitsland zich hier gewoon aan zou moeten aanpassen. Zijn zoon kwam ooit met een plan om langzaam groeiende iepen te planten op het familielandgoed in Brandenburg, maar de kanselier wees het af: daar zouden alleen de Russen plezier van hebben. Op dat punt kreeg hij gelijk: dertig jaar later arriveerden ze inderdaad in Brandenburg en ze bleven nog vijftig jaar langer. Maar Bethmann Hollweg was ook een fatalist, en hij boog voor de wil van andere mannen die minder sceptisch waren dan hij. De militairen sloegen met hun vuist op tafel: Duitsland zou de oorlog op dit moment kunnen winnen, maar als het nog twee of drie jaar zou wachten, zou Rusland te sterk zijn.

De groei van het Russische leger in omvang en gewicht was erg genoeg. Wat paniek zaaide was de groei van zijn spoorwegen.

Na 1908 sloot Rusland zich aan bij het zichzelf voortstuwende proces van industrialisatie, dat zich al op een spectaculairde manier in de Verenigde Staten en Duitsland had voltrokken. Het beschikte natuurlijk over enorme bronnen, maar die waren slecht benut omdat transport een probleem was en niemand het papiergeld vertrouwde. Dat veranderde naarmate het beter ging met de spoorwegen en het goud. In 1909 zei de eerste minister van de tsaar, Pjotr Stolypin, tegen een Franse journalist: ‘Geef de staat twintig jaar van binnenlandse en buitenlandse vrede en u zult Rusland niet meer terug kennen.’ De inkomsten op de begroting waren verdubbeld rond 1914 en een deel van het geld ging naar de aanleg van spoorwegen, die troepen veel sneller naar het front zouden kunnen vervoeren dan daarvoor. Ter vergelijking: forensen in Keulen hadden zo’n zevenhonderd treinen per dag nodig, en het Russische leger had in 1910 gemobiliseerd moeten worden met maar tweehonderdvijftig treinen. Tegen 1914 was dat aantal gestegen tot driehonderdzestig, en in 1917 waren het er vijfhonderdzestig, waardoor de Russen volledig aanwezig en voorbereid bij de grens zouden kunnen staan binnen drie dagen na de voltooiing van de Duitse mobilisatie. Kortom, in 1917 was de situatie van 1945 te voorzien: de Britten zouden in Hamburg staan, de Russen in Berlijn en de familie Bethmann Hollweg zou haar iepen kwijt zijn.

De Duitse generaals hadden een politiek overwicht dat nergens zijn gelijke had. Ze waren nu in paniek. Tegenover een Frans-Duitse alliantie hadden de Duitse oorlogsplannen vanzelfsprekend geleken. Rusland was nog altijd een achterlijk land met veel minder spoorwegen dan de westerse mogendheden. Het leger daar zou net gevechtsklaar zijn tegen de tijd dat de Fransen het hadden opgegeven. In zulke omstandigheden had het Duitse leger tijd genoeg om de overwinning van 1870 tegen Frankrijk nog eens te herhalen, beweerde graaf Schlieffen, het hoofd van de

Duitse generale staf, in 1897. En daarna zou het met Rusland afrekenen. De Duitse mobilisatie zou een gigantisch werk zijn – een miljoen competente spoorwegbeambten op meer dan zestigduizend kilometer dubbele spoorlijn, met dertigduizend locomotieven, vijftienzestigduizend passagierswagons en zevenhonderdduizend goederenwagons, moesten in zeventien dagen drie miljoen soldaten verplaatsen, plus zesentachtigduizend paarden en hele bergen aan oorlogstuig, vooral kanonnen en granaten. Een enkel legerkorps had zesduizend wagons nodig, een divisie van de cavalerie twaalfhonderd. Het Duitse leger had alles georganiseerd om te bereiken dat deze macht klaar zou staan aan de grenzen op de zeventiende dag nadat de mobilisatie zou zijn afgekondigd. Jarenlang konden ze ervan uitgaan dat de Russen, met veel minder spoorwegen en veel minder technische voorzieningen in de vorm van telegrafien, kolendepots, watervoorziening of gewoon perrons van geschikte afmetingen, veel minder efficiënt zouden kunnen werken: bovendien kon een derde van de veertigduizend mannen in hun spoorwegbataljons niet lezen of schrijven. Maar deze cruciale berekeningen waren al voorbij hun uiterste houdbaarheidsdatum. En er was nog een factor: Oostenrijk-Hongarije, Duitslands enige echte bondgenoot, zou snel uiteenvallen.

De voortekenen daarvan waren overal te zien. In een tijd van nationalisme was dit enorme multinationale rijk een anachronisme (er waren vijftien versies van het rijkslied, het *Gott erhalte*, inclusief een in het Jiddisch). Wenen had de evenwichtsoefening niet vol kunnen houden. Toen Servië, de prominentste Zuid-Slavische natie, zulke overwinningen begon te behalen in de Balkanoorlogen, inspireerde zijn voorbeeld veel anti-Oostenrijkse politieke activiteit in de Zuid-Slavische landen die Oostenrijk-Hongarije bestuurde. Hoe moest Wenen reageren? De verstandigste reactie zou het instellen van een soort van Joegoslavië zijn geweest, dat alle zuidelijke Slaven onder Wenen zou verenigen; intelligente

Serviërs, zelf meestal in Oostenrijk-Hongarije opgeleid, zouden daar zeker hun steun aan hebben gegeven. Maar de Hongaren die het rijk in feite bestuurden, wilden niet nog een nationaal onderdeel, en Wenen had in 1914 dus niets te bieden. Om A.J.P. Taylor te parafraseren: Wenen wachtte tot er iets ging gebeuren, of liever gezegd, het hoopte dat er niets zou gebeuren. Maar de gebeurtenissen die kwamen vormden de aanleiding tot de Eerste Wereldoorlog. De Oostenrijks-Hongaarse minister van Buitenlandse Zaken in Brest-Litovsk, graaf Czernin, zei het weer anders: 'We waren gedoemd om te sterven. We mochten zelf kiezen op welke manier en we kozen de vreselijkste.'

Op 28 juni 1914 werd de troonopvolger, aartshertog Franz Ferdinand, vermoord in Sarajevo, de hoofdstad van Bosnië, een centrum voor de zuidelijke Slaven. Filosofen hebben het weleens over 'onvermijdelijke toevalligheden', en deze gebeurtenis hing van toeval aan elkaar. Een paar jonge Servische terroristen waren van plan geweest om hem te vermoorden bij zijn staatsbezoek. Ze hadden de klus verknald, een bom gegooid die miste, en een van hen had zich teruggetrokken in een café in een zijstraat om bij te komen. De aartshertog reed naar het hoofdkwartier van de gouverneur-generaal, Potiorek (waar hij werd onthaald door kleine meisjes die folkloristische dansen uitvoerden) en gaf hem een standje (de twee mannen waren oude vijanden, omdat de aartshertog had voorkomen dat de neurasthenische Potiorek een bejaarde bewonderaar zou opvolgen als hoofd van de generale staf).

De aartshertog ging boos weer op weg, om in het ziekenhuis een officier te bezoeken die door de eerdere bom gewond was geraakt. Zijn auto vertrok met een zekere graaf Harrach op de treeplank. De chauffeur sloeg links af, nadat hij een brug over de rivier van Sarajevo was overgestoken. Het was de verkeerde straat, en de chauffeur kreeg te horen dat hij moest stoppen en terugkeren. In hun achteruit hielden zulke auto's er soms mee op, en dat

was ook nu het geval – met graaf Harrach aan de verkeerde kant, zonder zicht op het café waar een van de moordenaars in spe tot zichzelf probeerde te komen. Daar kwam zijn doelwit aangerezen en stopte voor de deur. De moordenaar, Gavrilo Princip, schoot.

Hij was zeventien, een romanticus met een degelijke opleiding in nationalisme en terrorisme: het product van een tendens die terugging tot de Russische nihilisten in de tweede helft van de negentiende eeuw en waarvan de klassieke voorbeelden te vinden zijn in Dostojevski's profetische *Boze geesten* en Joseph Conrads *Under Western Eyes*. In Oostenrijk werden adolescenten niet terechtgesteld en Princip was jong genoeg om het te overleven. Hij werd gevangengezet en stierf in mei 1918. Voordat hij stierf vroeg een gevangenispsychiater nog of hij er geen spijt van had dat zijn daad een wereldoorlog en miljoenen doden had veroorzaakt. Hij antwoordde: 'Als ik het niet had gedaan, hadden de Duitsers wel een ander excuus gevonden.'

Op dat punt had hij gelijk. Berlijn wachtte op 'het onvermijdelijke incident'. Het leger beweerde al enige tijd dat het een Europese oorlog zou kunnen winnen als die op dat moment uitbrak, maar dat het geen kans had als Rusland zichzelf eenmaal in stelling had gebracht. 1917 was daarvoor de verwachte datum, als strategische spoorwegen de Russische troepen van en naar het front zouden kunnen vervoeren met Germaanse snelheden. De mogelijke beloningen en risico's waren ontzagwekkend – het uiteenvallen van Duitslands enige bondgenoot; de mogelijkheid van een Duits Rijk in het Nabije en Midden-Oosten; de vorming van een Russische supermacht. Men had daarover nog lang *ins Blaue hinein* kunnen praten. Maar nu moest Berlijn een knoop doorhakken. De schepper van Duitsland, Bismarck, had de gave gehad om gebruik te maken van incidenten om zijn vijanden in een kwaad daglicht te stellen. Standbeelden van Bismarck overheersten tal van steden en zijn opvolgers vroegen zich af hoe hij

dat voor elkaar had gekregen. Nu kwam het volgende incident in 1914, met de aartshertog. Het Oostenrijks-Hongaarse ministerie van Buitenlandse Zaken had zich afgevraagd hoe Duitsland erbij betrokken zou kunnen worden. Een zekere graaf Hoyos werd naar Berlijn gestuurd met de vraag: wat moeten we doen? Hij belandde in een wereld waar alleen nog maar naar een bruikbaar voorwendsel werd gezocht.

Nadat de oorlog verloren was, vernietigden bijna alle betrokken mannen hun privédocumenten – de Duitse kanselier, de Oostenrijks-Hongaarse minister van Buitenlandse Zaken en bijna alle Duitse officieren. Wat er in 1914 in Berlijn gebeurde, weten we eigenlijk alleen uit de inhoud van koffers die op zolders vergeten waren, en uit één buitengewoon document: het dagboek van Kurt Riezler, die de (Joodse) secretaris van Bethmann Hollweg was.⁵ In het dagboek vinden we een verbijsterende aantekening voor 7 juli 1914. 's Avonds zit de jongeman bij de grijs bebaarde kanselier. Ze wisselen hun gedachten uit en Riezler weet dat als hij goed luistert, hij de voetstappen van het noodlot kan horen.

5 De levensloop van Riezler is er een uit een reeks van Midden-Europese variaties op de geschiedenis van de eeuw. Hij trouwde met de dochter van de schilder Max Liebermann, die tot de machtsgreep van Hitler hoofd was van de Pruisische Academie van Wetenschappen. Riezler was een filosoof van gewicht en schreef een geleerd werk over Parmenides. Hij begon op de perskamer van het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken en werd privésecretaris van Bethmann Hollweg, met wie hij veel tijd doorbracht. Toen Bethmann Hollweg in 1917 uit het ambt viel, werd Riezler diplomaat en regelde de aankomst van Lenin in Stockholm. Na enige herschikkingen verbond hij zich aan de sociaaldemocraten, die Duitsland in de jaren twintig bestuurden (privésecretaris van de sociaaldemocratische president, Ebert), maar hij schoof verder op naar links en werd een professor van de neomarxistische Frankfurter Schule. In 1933 verhuisde hij naar de VS, naar de universiteit van Chicago, waar hij zijn invloed gebruikte om te voorkomen dat Karl Popper, die toen als Oostenrijkse balling in Nieuw-Zeeland leefde, er een leerstoel zou krijgen. In 1945 schreef Albert Einstein aan president Truman dat ze een verschrikkelijk wapen hadden uitgevonden, de atoombom, die de hele wereld zou kunnen vernietigen. President Truman stelde een commissie in die moest beoordelen of het ethisch kon zijn om de bom te gooien. De voorzitter: Kurt Riezler. (Hij vond van wel.)

De cruciale zin is: 'Rusland groeit en groeit. Het is een nachtmerrie geworden.' De generaals vinden volgens Bethmann Hollweg allemaal dat er een oorlog moet komen, voordat het te laat is. Op dit moment is er nog een goede kans dat alles zal slagen. Tegen 1917 zal er geen hoop meer zijn voor Duitsland. Daarom nu: als de Russen ten strijde trekken, kan het beter in 1914 zijn dan later. Maar het kon ook gebeuren dat de westerse mogendheden Rusland zouden laten vallen: in dat geval zal de Entente uiteenvallen en is Duitsland hoe dan ook de winnaar.

Iedereen speelde de vermoorde onschuld naarmate de plot zich ontvouwde: de keizer was weg met zijn jacht, de minister van Buitenlandse Zaken op huwelijksreis en het hoofd van de generale staf aan het kuren. Het was Bethmann Hollweg op zijn landgoed die het spel verried, op een opmerkelijke manier. Het enige document dat niet vernietigd werd, bevatte zijn uitgavenposten. Het is weer opgedoken. Bethmann Hollweg ging meermalen naar Berlijn tijdens zijn zogenaamde vakantie en dat deed hij, zuinig als hij was, op kosten van de staat. Hij pendelde heen en weer om de staatsfinanciën op orde te brengen (en misschien ook zijn eigen, want hij stamde uit een bankiersfamilie) voor de waarschijnlijke oorlog, door schulden te innen en aandelen discreet te verkopen of te kopen. De Warburgs in Hamburg kregen per koerier te horen wat ze moesten doen. Berlijn was op oorlogspad.

Een ijzervreter van een diplomaat op het Oostenrijks-Hongaarse ministerie van Buitenlandse Zaken noemde de moord op de aartshertog 'een geschenk van Mars': een prachtig excuus om alle problemen mee op te lossen. Oostenrijk zou weer groot worden, Rusland zou een toontje lager zingen, zelfs Turkije zou overgenomen kunnen worden. Een Bismarckiaanse overwinning binnen zes weken. Het was 'nu of nooit', zoals de Duitse keizer zei. Er moest een oorlog uitgelokt worden, en de moord op de aartshertog was de perfecte gelegenheid. De Oostenrijkers kregen te

horen dat ze het als excuus moesten gebruiken om Servië aan te vallen, de vazal van Rusland, en het gekozen middel was een ultimatum, dat eisen behelsde die niet aanvaard konden worden zonder het verlies van Servische onafhankelijkheid.

Het geval wilde dat de Oostenrijkers niet erg happig waren op een oorlog met Rusland. Servië was prima, maar Rusland was een maatje te groot. De zorgen vertaalden zich in uitstelgedrag: de Hongaren moesten tevredengesteld worden, de oogst binnengehaald worden enzovoort. In Berlijn werd discreet op de tafel geslagen, en op 23 juli werd het ultimatum verstuurd. Op 25 juli werd het aanvaard, maar met enige aanmerkingen, en de Oostenrijkers gingen over tot mobilisatie, maar nog niet tot een oorlogsverklaring. Er werd nog wat meer op de tafel geslagen in Berlijn, en uiteindelijk werd de oorlog verklaard op 28 juli.

Nu was de uitdaging voor Rusland duidelijk: zou het zijn positie op de Balkan (en daarmee zijn toekomst in het Ottomaanse Rijk en de Straten) verdedigen? Eerst kon de tsaar niet helemaal geloven wat er gebeurde; toen de Duitse ambassadeur eindelijk de oorlogsverklaring van zijn land overhandigde, deed hij dat met tranen in de ogen. Misschien was het mogelijk om maar een deel van het leger te mobiliseren, alleen tegen Oostenrijk? De Duitse keizer had zelf ook zo zijn twijfels en er werden keizerlijke telegrammen heen en weer gestuurd. Tegen het einde van de crisis lijkt ook kanselier Bethmann Hollweg te hebben getwijfeld. Maar toen waren de strijdkrachten niet meer op andere gedachten te brengen, omdat ze een argument van onweerstaanbare kracht hadden.

Het draaide allemaal om spoorwegen. Met spoorwegen won je oorlogen. Als een macht de oproep en mobilisatie van een miljoenleger snel genoeg voor elkaar kreeg, kon het de grenzen bereiken voordat het andere leger klaar was. Dat was gebeurd in de Frans-Pruisische Oorlog van 1870, toen de Fransen een rom-

meltje hadden gemaakt van hun mobilisatie, terwijl de Duitsers hun stafwerk uitstekend gedaan hadden. In feite was het Franse leger omsingeld en overwonnen binnen zes weken. Er was nog een ramp geweest met de spoorwegen in de Russisch-Japanse Oorlog van 1904-5, toen die twee machten botsten vanwege China: de trans-Siberische spoorlijn kon de bevoorradingsproblemen niet aan en Rusland moest vrede sluiten.

Nu, in 1914, was elke generale staf bezorgd dat het vijandelijke leger eerder zou beginnen, en de Duitsers drongen aan op volledige Oostenrijks-Hongaarse mobilisatie tegen Rusland: de 'ijzeren dobbelstenen' moesten 'rollen'. De Duitse strijdmachten wilden duidelijk een oorlog en hadden al besloten om te mobiliseren, maar ze kregen een sterk argument aangereikt toen op 31 juli de algemene mobilisatie werd afgekondigd in Sint-Petersburg, net voor de Duitse bekend werd gemaakt. Dat betekende dat de mobilisatie als een defensieve maatregel kon worden gepresenteerd, en dat was van belang, gezien de mogelijke oppositie in de Reichstag. Toen het erop aankwam maakten de sociaaldemocraten geen moeilijkheden en stemden voor de oorlogskredieten.

De Duitse ambassadeur bracht de eis over dat de Russische mobilisatie beëindigd moest worden; toen de Russen daar niet op gingen, werd de oorlog verklaard op 1 augustus. Het Duitse oorlogsplan behelsde een onmiddellijke aanval op Frankrijk en de treinen begonnen te rijden. Een ultimatum werd gepresenteerd in Parijs met de strekking dat de Fransen om te beginnen drie fortten moesten overgeven, als een waarborg. Toen dat geweigerd werd, begon de oorlog daar ook, op 3 augustus.

Er was nog een laatste wending. Het Duitse leger kon Frankrijk niet echt rechtstreeks aanvallen, omdat de verdedigingswerken langs de korte Frans-Duitse grens veel te sterk waren. Het kon Frankrijk alleen binnenvallen over de vlakten van België, en België was een neutraal land: zijn neutraliteit werd gegarandeerd

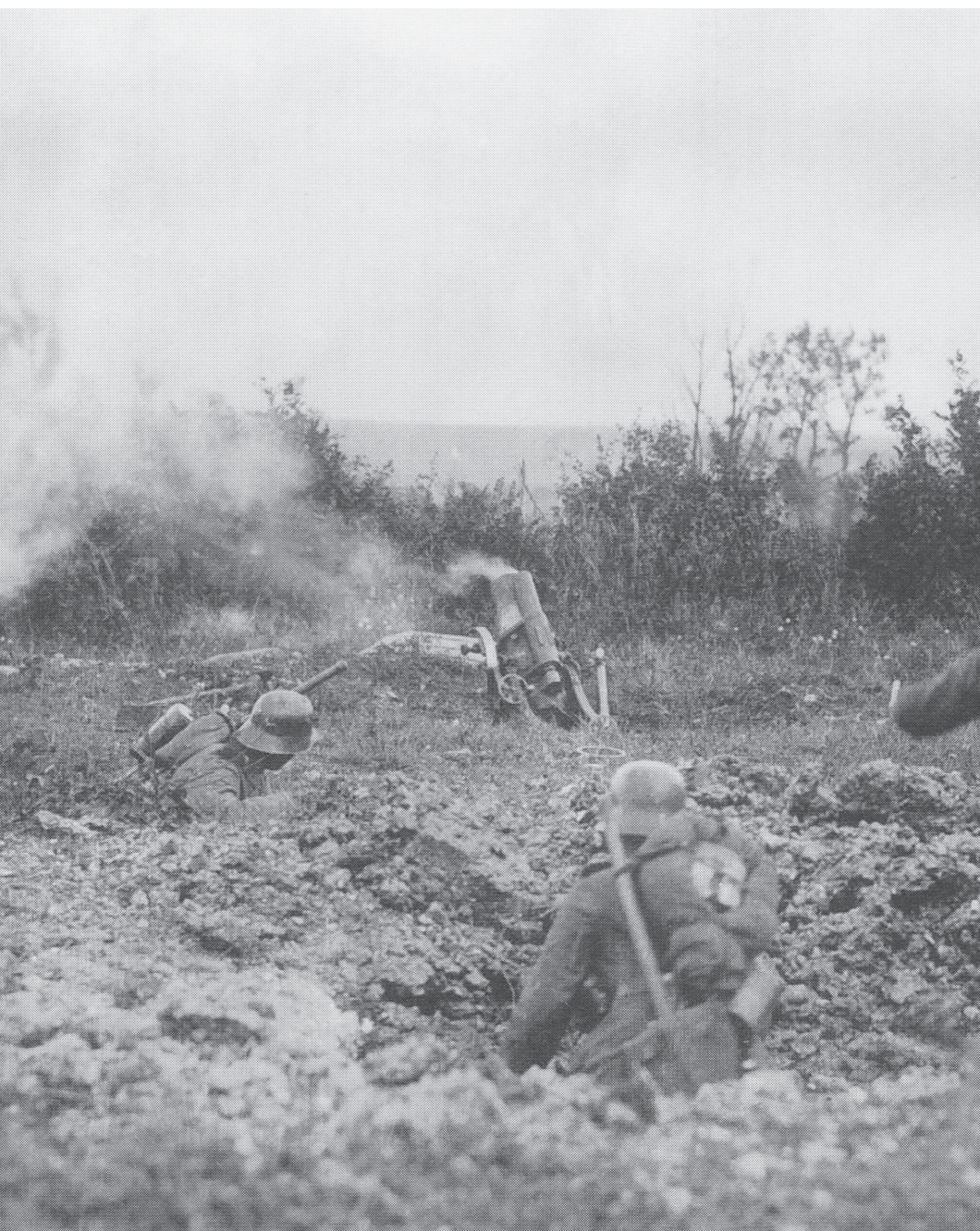
door de grote mogendheden, inclusief Groot-Brittannië en Duitsland.

Wat moesten de Britten doen als Duitsland België binnenviel? Wat verdragsmatige verplichtingen betrof was hun positie duidelijk genoeg: oorlog. Winston Churchill, het hoofd van de admiraliteit, mobiliseerde de Royal Navy meteen. De situatie van 1914, een oorlog in het westen die voortkwam uit een of andere crisis in het oosten, was voorzien. Een onderzoek naar perronlengtes in het Rijnland had zelfs al aangetoond dat er een Duitse invasie van België op til was. Maar oorlog tussen Duitsland en Engeland was in veel kringen ondenkbaar – Duitsland, het modeland, met de grootste sociaaldemocratische partij, de beste lokale regering, het beste onderwijs in Europa. Waarom zou je daar samen met het tsaristische Rusland oorlog tegen voeren?

Maar net als in 1939 nog veel sterker het geval was, trok de redelijkheid aan het kortste eind. Duitsland had een volkomen overbodige vloot gebouwd, rechtstreeks tegen Britse havens gericht, en had zich agressief opgesteld tegenover Rusland en Frankrijk. Leden van het Britse kabinet hadden een vrij goed idee waar het allemaal om ging, de centrale vraag van de Britse buitenlandse politiek sinds 1850: Duitsland of Rusland? Wat zou er gebeurd zijn als de toenmalige Britse minister van Buitenlandse Zaken bij het Verdrag van Brest-Litovsk was opgedoken en had verklaard dat hij geen bezwaar had tegen een Duitse overheersing van Europa, zolang de wereldwijde Britse belangen maar veiliggesteld waren? Het probleem was dat tegen die tijd niemand de Duitsers meer vertrouwde, en de knapste kop in de Britse politiek, David Lloyd George, zei dat Duitsland onverslaanbaar zou zijn als het de natuurlijke bronnen van Rusland beheerste.

Zonder een Duitse invasie van België zou de Britse marine hoe dan ook betrokken zijn geweest bij de verdediging van de Franse Atlantische kust. De invasie van België bood een glasharde

smoes voor interventie, waarmee vele (hoewel niet alle) twijfelaars tot zwijgen werden gebracht. Op 4 augustus werd een Brits ultimatum uitgevaardigd, dat de evacuatie van België eiste: er kwam geen antwoord en de Europese oorlog werd een wereldoorlog.

Veertien miljoen doden, twintig miljoen gewonden en vier uiteengevallen wereldrijken. Na een eeuw met louter regionale conflicten veranderde Europa van 1914 tot 1918 in een ongekend slagveld. De wereld leerde de gruwelen van machinegeweren, chemische wapens en gevechtsvliegtuigen kennen. De uiteindelijke vrede werd duur betaald en leidde twee decennia later alweer naar het slagveld. Stone, specialist op het gebied van de Eerste Wereldoorlog, bundelde al zijn kennis over en levenslange research naar 'de grote oorlog' in dit standaardwerk, dat internationaal juichend ontvangen is.

'Scherp, uitdagend en snedig ... [Stone is] een van de grootste historici van onze tijd'

The Spectator

Norman Stone (1941) was als professor verbonden aan de universiteit van Oxford en doceerde aan de universiteit van Cambridge. Hij was buitenlandadviseur en speechschrijver van Margaret Thatcher en presentator bij de BBC. Stone woont afwisselend in Groot-Brittannië en Turkije, waar hij verbonden is aan de Bilkent-universiteit in Ankara.

Omniboek

www.omniboek.nl